

TASAVVUF KLASİKLERİNDE SÛFİLERİN CENNETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ*

SUFIS VIEWS ON HEAVEN IN SUFI CLASSICS

YAKUP DAĞERİ-MUHAMMED VEYSEL AKKAYA

İMAM-HATİP - DOÇ. DR.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI - SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
yakup_0285@hotmail.com - veysel.akkaya@izu.edu.tr

Öz:

Mutasavvıflar cennete ve cemâlullaha kavuşmak için dünyaya karşı zâhitçe bir tavır içinde olmuşlar ve tüm gayretlerini rızâ-i ilâhiyyeye yöneltmişlerdir. Hatta bu düşünce nedeniyle cennetten dahi zâhid olmuşlardır. Çünkü cennet Allah'ın nimeti olup asıl sahibine kavuşmak gerekir. Onların cennetle ilgili yorumları da rıza, teslimiyet ve aşk ekseninde şekillenmiştir. Sûfîlerin cennet yorumları Ehl-i Sünnet kelimasına uygun olmakla beraber bazen yaşadıkları ilâhî şevk ve istiğrak halleri söylemlerinde müphemlik arz etmiş, ne demek istedikleri tartışılmış ve hatta bazı tenkitlere sebep olmuştur. Özellikle sûfîlerin zahir ulemâsı diye niteledikleri âlimler bu hususlara eleştiri ve reddiyelerde bulunmuştur. Ancak sûfîlerin bu söylemlerinde işaret dilini kullandıkları ve söylemleri diğer fikirleriyle kıyaslandığında veya naklî ve aklî delillerle değerlendirildiğinde, ifade edilmek istenenin genellikle makul olduğu rahatlıkla görülebilecektir. Bununla beraber, eleştirilen söylemlerin sıradan zamanlarda değil; bir şevk ve istiğrak hâliyle, yani duygu taşkınlığı içinde dile getirilmiş olabileceği de göz ardı edilmemeli ve bu bağlamda değerlendirilmelidir. Makalemizde mutasavvıfların bu eksende cennet yorumu tasavvuf klasikleri özelinde incelenecek ve diğer disiplinler ile mukayese edilecektir.

Anahtar kelimeler: Rıza, Teslimiyet, Aşk, Cennet, Tasavvuf

Abstract:

The ultimate goal of the Sufis is to attain Allah's pleasure, draw closer to Him, and behold His divine essence (dhât al-ulûhiyyah). In the Sufi orders, sayr u sulûk is undertaken for this purpose. Mystics adopt an ascetic attitude towards the world in their quest to reach Paradise and behold Allah's beauty (jamâlullâh), directing all their efforts towards attaining divine pleasure (riḍâ al-ilâhiyyah). Indeed, they have even demonstrated a form of detachment from Paradise itself, recognizing it as one of Allah's blessings and emphasizing the necessity of seeking the Creator over His creation. Their interpretations of Paradise are shaped around the axes of divine pleasure, surrender, and love. Although the Sufis' interpretations of Paradise align with Sunni theology, their expressions, influenced by states of divine ecstasy and spiritual intoxication (shawk and istighrâq), sometimes appear ambiguous. This ambiguity has led to debates over their intended meanings and even prompted criticism. Notably, scholars whom the Sufis refer to as "zâhir 'ulamâ" have criticized and refuted these mystical expressions. However, when analyzed in light of other Sufi ideas and assessed through both scriptural (naqlî) and rational ('aqlî) evidence, these expressions are generally found to be reasonable. Moreover, it should be acknowledged that such contested statements are often uttered not during ordinary times but in moments of divine ecstasy and spiritual intoxication. Thus, they must also be understood within the context of emotional overflow. In this article, we will examine the Sufi interpretations of Paradise through the lens of classical Sufi literature and compare them with perspectives from other disciplines.

Keywords: Rıza, Submission, Love, Paradise, Sufism.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	21.05.2025	23.06.2025	30.06.2025	0000-0001-5870-5917 0000-0002-4760-9951
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		https://doi.org/10.62188/ilahiyat.1699574		
ATIF/CITE AS				
Dağeri, Yakup – Akkaya, Muhammed VeySEL. “Tasavvuf Klasiklerinde Sûfîlerin Cennetle İlgili Görüşleri / Sufis Views on Heaven in Sufi Classics”. <i>ilahiyat</i> 14 (Haziran/June 2025): 53-69.				

* Bu çalışma Doç. Dr. Muhammed VeySEL AKKAYA danışmanlığında tamamlanan "Tasavvuf Kültüründe Cennet Algısı" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

İnsanın hayatını etkileyen faktörlerin başında gelen din olgusu inkâr edilemez bir gerçektir. Gördüğü ve göremediği dünyayı dinle anlamlandırmaya çalışan insanın öte dünyaya karşı merakı hiçbir zaman son bulmamıştır. En eski toplumlardan bugünlere dek insanların ekseriyeti ilâhî iradeye uygun yaşayanların ödül olarak cennet hayatına kavuşacağına inanmıştır. Diğer dinler gibi İslâm dini de insanların bu anlam arayışına ve ahiret hayatına dair meraklarına ve şüphelerine cevap vermiştir.

Bu manada, Kur'an ve Sünnet'te cennetin mahiyeti, muhtevası ve onu hak etmenin yüceliği ile ondan mahrum kalmanın korkunçluğu hakkında yeterli bilgi sunulmuştur. İslâmî ilimlere vukûfiyeti olan birçok bilgin bu anlatıları yorumladıkları gibi mutasavvıflar bu anlatılara kalbî perspektiften bakarak diğer ilim dallarına nazaran daha zengin ve çok katmanlı bir yorum alanı oluşturmuşlardır. Cennet algısı ile ilgili bu yorumlar genel itibarıyla *aşk, rıza ve teslimiyet* ekseninde şekillenmiştir. Fakat bazen mutasavvıfların bazı yorumları ilk bakışta diğer ilim dallarına muhalif görünmüş ve hatta kimi fikirlerin Sünnî kelâmıyla mutabık olmadığı iddia edilmiştir. Söz konusu yorumları analiz edebilmek ve diğer ilim dallarıyla mukayese edebilmek için tasavvuf ilminin özünü oluşturan klasik eserlere müracaat etmek gerekmektedir. Böylece söylenenlerin ve itirazların analizi rahatlıkla yapılmış olacaktır. Bizler bu satırlarda cennet hakkında genel bilgileri özetle arz edip tasavvuf klasiklerinde cennet yorumunu hususen ele almaya çalışacağız.

1. CENNET HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. LÜGATTE VE ISTILAHTA CENNET KAVRAMI

Arapça “جن/cenne” kelimesinden türeyen cennet kelimesinin kök anlamı bir şeyi gizlemek ve örtmektir. Aynı kökten türeyen birçok kelimenin anlamında bu mana daima bulunmuştur. Örneğin cesedi gizlediği için mezara *cenen*, cesedi örttüğü için kefene *ecenne*, duyguları içinde sakladığı için kalbe *cenân*, anne karnında gizlendiği için bebeğe *cenîn*, sahibini silah darbelerinden örttüğü için kalkana *micenne*, aklın setr ve tesettürü itibarıyla oluşan deliliğe *cinnet/cünûn/mecnûn* ve metafizik varlıklar da gözden gizlendiği için kendilerine *cin* denilmiştir. *Cennet* ise hurmalık ve benzeri ağaçlıklardan oluşan bahçe ve bostan anlamındadır. Kelime manası ile bağlantılı olarak sık ağaçlı bir bahçenin dallarıyla gökyüzünü örtmesi ve gölgeleriyle yeryüzünü gizlemesinden dolayı *cenne* kökünden türediği söylenmiştir. Çoğulu *cinân* ve *cennât* olarak gelmektedir.¹ İngilizcede *paradise*, Fransızcada *paradis*, Almancada *paradies* ve diğer batı dillerine de aynı şekilde yakın kelimelerle ifade edilmiştir.² Ayrıca Batı dillerine Farsçadan intikal ettiği ve aslının Zentçe etrafı çevrilmiş park ve bahçe anlamında *pairi-daēza* (*pardîs/firdevs*) olduğu söylenmiştir.³ Günümüz Farsçasında ise *behişt*, ‘eden ve *firdevs* olarak geçmektedir.⁴ Eski Türkçede uçmak anlamına gelen cennet, günümüz Türkçesinde ferah ve havadar mahaller için kullanılmaktadır.⁵

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “cenne”, 13/92-100.

² Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Mevsûatu keşşâfî iştilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), “cennet”, 1/594.

³ Johnny Cheung, *Etymological Dictionary of The Iranian Verb* (Leiden - Boston: Brill, 2007), “daiz”, 52-53.

⁴ Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük* (Tahran: Müessesetu İntişaret-i Şirin, 1958 1374), “eden, firdevs, vehişt”, 422, 455, 638; Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lugat: Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1984), “behişt”, 384.

⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgati't-Türk Tercümesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1985), “uçmak”, 1/118; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), “cennet”, 483.

İstilahta ise cennet, Allah'ın iyi insanlara diğer âlemde vaat ettiği nimetler diyarıdır.⁶ İyi insanlardan maksat günahsız, günahı affedilmiş veya günahının karşılığı olan cezayı çekmiş müminlerdir.⁷ Nimetlerden kasıt ise Allah'ı görmek ve dünya nimetleriyle kıyaslanamayacak derecede aklın idrakten aciz olduğu bedenî ve ruhanî lezzetlerdir.⁸

1.2. CENNET KAVRAMIYLA İLGİLİ KELİMELELER

Cennet kelimesi duyulduğunda zihinde hemen oluşan kelimelerin başında cehennem kavramı gelmektedir. Sözlükte derin çukur anlamına gelen cehennem, aynı zamanda Allah'ın kullarını azaplandığı ateşin adıdır.⁹ Cennet kavramıyla mürekkepleşmiş birtakım kavramlar da bulunmaktadır ki bunlar, doğrudan Kur'an-ı Kerim'den neşet etmiş ve zamanla cennetin isimleri hâline gelmiştir. Örneğin, cennet halkı afetlerden selamette olduğu ve cennete girenlere melekler tarafından selamla hitap edildiği için cennet, *Dâru's-selâm* olarak adlandırılmıştır.¹⁰ Cennet, bostan ve bereketli vadi anlamına geldiği için *firdevs*;¹¹ huzur ve sükûn içinde ebediyen kalınacak yer anlamında olduğu için *adn*¹² ve *huld*;¹³ bolluk, rahatlık ve zenginlik yeri olduğu için *cennetü naîm*;¹⁴ bu bolluk, rahatlık ve zenginliğin tükenmesinden ve içindekilerin oradan çıkarılmaktan emin oldukları için *makâmü'l-emîn* olarak isimlendirilmiştir.¹⁵ Tüm bu kavramlarda görülen müşterek mana cennetin iyi insanlara mahsus ebedî bir nimet ve mükafat yurdu oluşudur. Metafizik bir alem olan bu yerin mahiyeti ise yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler vasıtasıyla açıklanmıştır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim ve Hadislerin cennet tasavvurunu arz etmek kıymete haizdir.

1.3. KUR'AN-I KERİM'DE CENNET

Kur'an-ı Kerim'de 147 yerde geçen cennet kelimesi hem lügat hem de istilah anlamlarıyla kullanılmıştır.¹⁶ Lügat manasına istinaden bağ, bahçe ve bostan anlamına gelen cennet,¹⁷ istilâhî manada ise müminlerin içinde ebedi kalacağı ahiret yurdunu ifade eder.¹⁸ Bazı ayetlerde ise cennet kelimesi yerine *rahmet*, *hüsna*, *hasene*, *kerim*, *cezâ*, *nüzûl*, *rızık*, *ukbâ*, *sevâb*, *naîm* ve *ahiret* gibi bazı müteradif kelimeler kullanılmıştır.¹⁹ Tüm Bu lafızlardaki çeşitlilik, cennet tasvirinin idraklere daha kolay sirayet etmesine hizmet eden bir hikmet olarak görülebilir. Bu tasvir ise ikram ve ihsan olunan hissî ve manevî nimetler çerçevesinde anlatılmaktadır. Hissî nimetler; mekânsal güzelliği, tadımsal lezzetli, giyimde çeşitliliği ve ailevî hayatta mükemmelliği kapsamaktadır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır; “Genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun”,²⁰ “Orada temiz sudan, tadı bozulmayan sütten, içenlere lezzet veren şaraptan ve süzme baldan ırmaklar vardır.”,²¹ “yiyecek ve içecekler altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır.

⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. (Kahire: Alemü'l-Kütüb, 1429 2008), “cennet”, 1/407.

⁷ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), “adn”, 61.

⁸ Ömer Nasuhî Bilmen, *Mülelhas İlmî Tevhid Akaidi İslâmiye* (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1962), 80.

⁹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “cehennem”, 12/112.

¹⁰ El-Kâdî Abdunnebi b. Abdurrasûl el-Ahmed Nekkî, *Düsturü'l-Ulemâ: Câmiu'l-Ulûm fî İstilâhâtü'l-Fünûn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000 1421), “Dâru's-selâm”, 2/69.

¹¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “firdevs”, 6/163.

¹² Topaloğlu - Çelebi, “adn”, 15.

¹³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “huld”, 3/164.

¹⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “naîme”, 12/579.

¹⁵ Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. M. Hüseyin Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 7/240.

¹⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfrehres li-elfazî'l-Kur'âni'l-Kerim bi-hâşiyeti'l-mushafii's-şerif* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1408), 229-232.

¹⁷ el-Bakara 2/265, el-En'am 6/141, Kâf 50/9.

¹⁸ Yûnus 10/9, el-Hicr 15/45, Meryem 19/63, el-Fecr 89/27-30.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/107, en-Nisâ 4/176, ez-Zümer 39/75, Yûnus 10/26, el-Enbiyâ 21/101, er-Rahmân 55/60, el-Kehf 18/2, en-Nisâ 4/35, ez-Zuhruf 43/35.

²⁰ Âl-i İmrân 3/133.

²¹ Muhammed 47/15.

Cennetliklere canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şey vardır...,²² “Orada (cennetlikler) tahtlar üzerine kurularak altından bilezikler ile süsleneceklerdir ve ince-kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir.”,²³ ve “Onlar için orada tertemiz zevceler de vardır.”²⁴ Kur’an’da cennet sadece bedensel zevklerden değil aynı zamanda manevî doyum ve nimetlerin de olduğu bir yer olarak tasvir edilmiştir. Cennet ehli için artık ne bir korku söz konusudur ne de bir hüznün;²⁵ zira onlar, barış ve güvenlik iklimi içinde yaşamaktadırlar.²⁶ İşledikleri hatalar bağışlanmış, günahları ise affedilmiştir.²⁷ Bu bağışlanmanın sevinci ve ilahî hoşnutluk, onların varlıklarını sarmış²⁸ ve mutlulukları yüzlerine yansımıştır.²⁹ Dünya hayatında kendileriyle alay eden düşmanlarına karşı, izzet ve şeref içerisinde bir üstünlükle mükâfatlandırılmışlardır.³⁰ Sevdikleriyle ve aile bireyleriyle birlikte³¹ karşılıklı muhabbet ve yakınlık içinde yaşayacaklardır.³² Allah’ın ihlâslı kullarıyla beraber olacaklardır.³³ Hicabdan (perdeden) arındırılmış olarak Cemâlullah’ı müşahade edeceklerdir.³⁴ Bütün bu nimetler, cennetliklerin Allah’ın rızasına ulaştıklarının en açık göstergesidir.³⁵ Ayrıca “...ve Allah’ın rızası ise hepsinden daha büyüktür”³⁶ buyrulurak müminlerin ulaştığı bu mânevî zirve teyit edilmiştir. Müminler ise, bütün bu ilahî lütuflara ve Allah’ın rızasına hamd ve sena ile karşılık verirler.³⁷

Ayetlerde geçen cennet tasvirinin temsili bir dille aktarıldığı unutulmamalıdır. Zira cennet tasvirinin tahayyül ettiğimizle birebir olmadığı ve tahayyülümüzden daha ötede ve yücelikte olduğu “Yaptıkları güzel amellere karşılık onlar için saklanan müjdeyi kimse bilmez”³⁸ ayetiyle ifade edilmiştir. Yine Hz. Peygamber bu mahalli “Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşer kalbinin hayal edemediği...”³⁹ sözleriyle nitelendirmiştir.

1.4. HADİSLERDE CENNET KAVRAMI

Hz. Peygamber, pek çok vesileyle ashabına cennetin içeriğini ve mahiyetini açıklamış; ona erişmenin şartlarını ve ondan mahrum kalmanın sebeplerini beyan etmiştir. Ayrıca cennetin eşsiz güzelliğini tasvir ederek, müminleri bu yüce makama ulaşmaya teşvik etmiştir. O’nun cennet tasvirinde, cennetin vasıfları ve nimetleri; tahayyül sınırlarını aşan, ferahfezâ bir mekânı çağrıştıracak şekilde betimlenmiştir. Sekiz kapılı olan cennetin kapılarını ilk açacak kimse Hz. Peygamberin bizzat kendisi olacaktır.⁴⁰ Her bir kapının kanat aralığı Mekke ile Busrâ arası kadar geniştir.⁴¹ *Reyyân* isimli kapıdan yalnız oruç tutanların girecektir.⁴² Katları ve dereceleri son derece

²² ez-Zuhruf 43/71.

²³ el-Kehf 18/31.

²⁴ el-Bakara 2/25.

²⁵ el-Bakara 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân 3/170; el-Mâide 5/69; el-En’âm 6/48; el-A’râf 7/35,49; el-Enbiyâ 21/103; Fussilet 41/30; ez-Zuhruf 43/68; el-Ahkâf 46/13.

²⁶ el-Hicr 15/46; en-Neml 27/89; Sebe’ 34/37; Fussilet 41/40; ed-Duhân 44/55.

²⁷ el-Bakara 2/268, 271; Âl-i İmrân 3/133, 136, 157; en-Nisâ 4/31; el-Mâide 5/9, 65; el-Enfâl 8/4, 29, 74; Hûd 11/11; el-Ankebût 29/7; el-Ahzâb 33/35, 71; Sebe’ 34/4; Fâtır 35/7; Yâsin 36/11; ez-Zümer 39/35; el-Mü’min 40/7; eş-Şûrâ 42/25; el-Ahkâf 46/16, 31; Muhammed 47/2; el-Fetih 48/5, 29; el-Hucurât 49/3; el-Hadîd 57/20, 21, 28; es-Saf 61/12; et-Teğâbün 64/9, 17; et-Talâk 65/5; et-Tahrîm 66/8; el-Mülk 67/12.

²⁸ er-Rûm 30/15; ez-Zuhruf 43/70; el-İnsân 76/11; Abese 80/39; el-İnşikâk 84/9.

²⁹ Âl-i İmrân 3/106; el-Kiyâmet 75/22; el-İnsân 76/11; Abese 80/38; el-Mutaffifin 83/24; el-Gâşiyeh 88/8.

³⁰ el-Bakara 2/212; el-İsrâ 17/80; es-Sâffât 37/50-60; el-Meâric 70/35; el-Mutaffifin 83/29-36.

³¹ er-Ra’d 13/23; Yâsin 36/56; el-Mü’min 40/8; ez-Zuhruf 43/70; et-Tûr 52/21.

³² el-A’râf 7/43; el-Hicr 15/47; Meryem 19/96; ez-Zuhruf 43/67.

³³ en-Nisâ 4/69; el-Ankebût 29/9; el-Fecr 89/29.

³⁴ et-Tahrîm 66/8; el-Kiyâmet 75/23.

³⁵ Âl-i İmrân 3/15; el-Hadîd 57/20.

³⁶ et-Tevbe 9/72.

³⁷ Yûnus 10/10.

³⁸ es-Secde 32/17.

³⁹ Müslim, “Cennet”, 5.

⁴⁰ Müslim, “İmân”, 333.

⁴¹ Müslim, “İmân”, 327.

⁴² Buhârî, “Bed’i’l-Halk”, 66.

geniş olan cennette, her bir kişi amellerine ve liyakatine göre makamlandırılacaktır. Allah Teâlâ'nın bir kuluna mahsus olmak üzere lütfettiği *Vesîle* isimli bir makam vardır ki, Hz. Peygamber bu makama ulaşmayı arzulamıştır.⁴³ Cennet derecelerinin en yücresi ise *Firdevs Cenneti*'dir; Rahmân'ın Arşı onun üzerindedir ve cennetteki bütün nehirlerin kaynağı buradır.⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen ve Hz. Peygamber'e lütfedilen Kevser Nehri de burada yer almakta olup, iki kıyısı altından, su yatağı kıymetli taşlardan, toprağı miskten oluşmakta, suyu ise baldan daha tatlı bir lezzet taşımaktadır.⁴⁵ Cennetin en mühim vasıflarından biri, ebedî oluşudur.⁴⁶ En önemli nimetlerinin başında ise Allah'ın cemâlini müşâhede etmek yer almaktadır.⁴⁷ Bütün bu vasıf ve nimetler dolayısıyla, cennetin en küçük bir alanının bile dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸

Hz. Peygamber, cennetin fiziksel özelliklerini aktardığı kadar, cennet ehlinin niteliklerini de açıklamıştır. Cennete ilk girecek olan zümrenin yüzleri, dolunay gecesindeki ay gibi parlak olacak; onları takip eden kimselerin yüzleri ise parlayan yıldızlar misali nurlu bir görünüme sahip olacaktır.⁴⁹ Cennetlikler, türlü türlü nimetler içerisinde bulunacak ne bir sıkıntı çekecekler ne de elbiseleri eskiyecektir ayrıca gençlikleri de daimî kılınacaktır.⁵⁰ Orada otuz veya otuz üç yaşında olunacaktır.⁵¹

Ayrıca Hz. Peygamber, dualarında Allah'tan cenneti talep etmiş ve ümmetini de bu yönde dua etmeye teşvik etmiştir.⁵² Bununla birlikte, yalnızca sözlü olarak cennetin istenmesiyle yetinilmemesi gerektiğini vurgulamış; fiilî olarak da cennete layık amellerin işlenmesini tavsiye etmiştir. Bu minvalde "Akıllı kişi nefsin kötü arzularına hâkim olup ölüm sonrasına hazırlanandır. Âciz kişi ise nefsin kötü arzularına tabi olup Allah'tan her şeyi ve cenneti isteyendir"⁵³ buyurmuştur. Bu sebeple cennete nail olmaya vesile olacak taabbüdî ve ahlâkî birçok güzel erdemleri haber vermiştir. Nitekim, tevhid inancı üzere ölen kimsenin mutlaka cennete gireceği ifade edilmiştir.⁵⁴ Şirk koşturmak, namazı hakkıyla eda etmek, zekâtı vermek ve akrabaya iyilikte bulunmak gibi ameller, kişiyi cennete yaklaştıran davranışlardandır amellerdendir.⁵⁵ İlim yoluna koyulan kimseye cennet yolu kolaylaştırılacak,⁵⁶ güzel ahlâk sahibi ise cennetin en yüce köşklerine nail olacaktır.⁵⁷ Hz. Peygamber, cenneti arzulayıp da ona götürecek salih amelleri işlemeyen kimselere hayret ettiğini dile getirmiştir.⁵⁸ Bu nedenle, cennetten mahrumiyete yol açacak kötü davranışlara da dikkat çekmiş ve ümmetini bu tür amellerden sakındırmıştır. Örneğin; hilekâr, yaptığı iyiliği başa kakarak değersizleştiren ve cimri kimseler gibi ahlâkî faziletlerden yoksun olanlar cennete giremeyeceklerdir.⁵⁹ Aynı şekilde, akrabalık bağını koparan,⁶⁰ kötülüğünden emin olunmayan komşu,⁶¹ kamu yararına hizmet etmeyen idareci ve halkına ihanet eden yönetici de cennetten mahrum kalacaktır.⁶² Hadislerde açıkça görüldüğü üzere, güzel amelleri işlemek kadar, kötü

⁴³ Müslim, "Salât", 11.

⁴⁴ Tirmizî, "Cennet", 4 (2530).

⁴⁵ Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 90 (3359, 3361).

⁴⁶ Tirmizî, "Cennet", 20 (2557).

⁴⁷ Tirmizî, "Cennet", 16 (2552).

⁴⁸ Buhârî, "Bed'i'l-Halk", 60.

⁴⁹ Buhârî, "Bed'i'l-Halk", 56.

⁵⁰ Müslim, "Cennet", 21.

⁵¹ Tirmizî, "Cennet", 1 (2525).

⁵² Tirmizî, "Cennet", 27 (2572); "Duâ", 30 (2419), 80 (3502), 117 (3574).

⁵³ Tirmizî, "Kıyame", 25 (2459).

⁵⁴ Müslim, "İmân", 43.

⁵⁵ Müslim, "İmân", 14.

⁵⁶ Müslim, "Zikr", 28.

⁵⁷ Tirmizî, "Birr", 58 (1993).

⁵⁸ Tirmizî, "Cehennem", 10 (2601).

⁵⁹ Tirmizî, "Birr", 41 (1963).

⁶⁰ Müslim, "Birr", 18.

⁶¹ Müslim, "İmân", 73.

⁶² Müslim, "İmâre", 22; Müslim, "İmân", 227.

olanlardan da uzak durmak gerekmektedir. Bununla birlikte, başka bir hadiste Hz. Peygamber, cenneti kazanmanın asıl dayanağının Allah'ın rahmeti ve lütfu olduğunu; amellerin ise bu yüce nimete ulaşmada sadece birer vesile olduğunu beyan etmiştir.⁶³

2. TASAVVUF KLASİKLERİNDE CENNET YORUMU

Kur'ân ve Hadislerde cennet kavramı nazar-ı dikkate alındığında, onun yalnızca âhîret yurdunun bir mükâfatı olarak değil, aynı zamanda insanın yeryüzündeki varoluşuna yön veren bir hakikat ufku olarak da değerlendirildiği açıkça görülmektedir. Bu durum, cennet tasavvurunun salt itikadî bir çerçevenin ötesine geçerek manevî yolculuğun mihver kavramlarından biri hâline gelmesine zemin hazırlamaktadır. Nitekim yukarıda arz ettiğimiz nassî temellerin tasavvufî düşünceye yansımaları, özellikle klasik metinlerde bariz şekilde müşahade edilebilmektedir. Tasavvuf klasiklerinin hemen tamamında cennete dair doğrudan ya da dolaylı yorumlara rastlanmakta; bazı müellifler bu konuyu müstakil bir bahis olarak işlerken, bazıları ise cenneti seyr ü sülûkun nihâî menzili yahut kalbî tecellîlerin remzi olarak ele almaktadır. Bu bölümde, tasavvuf klasiklerinden hareketle cennet kavramının nasıl kavramsallaştırıldığı, hangi yönleriyle tebarüz ettirildiği ve tasavvufî düşünce içerisindeki mahiyeti ele alınacaktır.

2.1. MUHÂSİBÎ'NİN (Ö. 243/857) ER-RÎÂYE'SİNDE CENNET YORUMU

*Muhâsibî'nin er-Riaye'sinde cennet ile ilgili az bilgiye rastlıyoruz. O şirk koşturmanın, küçük dahi olsa ilâhî yasaklardan sakınmanın ve Allah'ın sorumlu tuttuğu vazifeleri hakkıyla yerine getirmenin insanı cennete erdirdiğini hatırlatmaktadır.*⁶⁴ Ona göre Allah'ın rızasına, cennet ve cemâline kavuşmanın hayaline gönlü bağlamak nefse ağır gelen taabbüdî eylemleri kolaylaştırmaya yardım eder.⁶⁵ İbadet ve ameller dünyevî nimetlerin şükrünü dahi karşılayamamaktadır. Kaldı ki söz konusu fiillerin cenneti garantilemede nefsi aldatmaması gerekir.⁶⁶ Ayrıca kişi kendisinin cennetlik, günahkarların ise cehennemlik olduğundan emin olmamalıdır. Kullar için hazırlanan sonun cennet mi cehennemi olacağını sadece *Allâmu'l-Ğuyûb* (bütün gaybları en iyi bilen) olan Allah bilebilir.⁶⁷

2.2. SERRÂC'IN (Ö. 378/988) EL-LÜMA'SINDA CENNET YORUMU

*Ebû Nasr es-Serrâc cenneti şevk ve rıza ekseninde yorumlamıştır. Ona göre rıza, dünya cennetidir. Zira rıza sayesinde Allah'ın hükmü karşısında kulun kalbinde ızdırıp ve inhıraf kalmaz. Hatta kalbi sükûnet bulur ki bu da kulun dünyasını cennet gibi kılar.*⁶⁸ Sûfîler "*Cennete iştîyâkı olan hayır yapmaya koşar*"⁶⁹ hadis-i şerifi gereği cennete karşı şevk duymalı ve cennet iştîyakını amellerle desteklemelidir.⁷⁰ Kimseden bir şey istememe, bir şey almama ve kendisinde infak edilmesi gereken hiçbir şeyi bırakmama gibi ameller cennete götürecek kestirme bir yoldur.⁷¹ Ayrıca Serrâc'a göre gerçek tevhidin gereği Allah'ın azametini kıyasla cennet ve cehennem gibi nimetlere değer verilmemelidir.⁷² Bu yaklaşım sufilerin daima vurguladığı bir husus olup, cennet nimetine râğbeti o nimeti verene râğbetten öne geçirmemeyi tembihtir.

⁶³ Müslim, "Kiyame", 72.

⁶⁴ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Rî âye li-hukûkallâh*, thk. Abdulhalîm Mahmûd (Kahire: Dârü'l-Maârif, 2003), 39.

⁶⁵ Muhâsibî, *er-Rî âye*, 80.

⁶⁶ Muhâsibî, *er-Rî âye*, 377.

⁶⁷ Muhâsibî, *er-Rî âye*, 388.

⁶⁸ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed et-Tûsî es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd - Taha Abdülbâkî Sürûr (Mısır: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, 1960), 80.

⁶⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Ebû Hacer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 2000), 7/370 (10618).

⁷⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 94.

⁷¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 262.

⁷² Serrâc, *el-Lüma'*, 514.

2.3. KELÂBÂZÎ'NİN (Ö. 380/990) ET-TA'ARRUF'UNDA CENNET YORUMU

Kelâbâzî'nin cennet ile ilgili görüşüne sûfilerin itikadını anlattığı kısımda akaid bağlamında yer vermesi dikkat çekicidir.

Sûfî anlayışa göre cennet ve cehennem ebedîdir; bu iki âlemde yer alan nimet ve azaplar daimîdir ve bunlara muhatap olan kimseler de orada ebedî olarak kalırlar. Bu ebedîlik içerisinde son bulma ya da yok olma tasavvur edilemez. Ayrıca, hem cennet hem de cehennem şu anda mevcuttur.⁷³ Sûfiler, Allah'ın dünya hayatında hem gözle hem de kalple görünmesinin mümkün olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. *İkân* ve *yakîn* haliyle gerçekleşen *kalbî müşâhede* ise istisnai bir durum olarak kabul edilmektedir. Rû'yetullah, mekanların en mükemmeli olan cennette mümkün olacaktır. Eğer bu lütuf dünya hayatına mahsus olsaydı, geçici olan dünya ile ebedî olan cennet arasında bir fark kalmazdı. Ayrıca, Musa Peygamber'e dahi bu lütuf verilmemişken, ondan daha düşük derecede olanların bu nimete ulaşmaları mümkün değildir. Bir başka açıdan, fânî bir âlemde bâkî olanın görülmesi de imkansızdır; böyle bir durum söz konusu olsaydı, insanların Allah'a iman etme hususunda imtihan edilmesi de mümkün olamazdı.⁷⁴ Allah, kullarına cehennemle azap ederse, bu tamamen O'nun adaletinin bir tezahürüdür; cennetiyle mükâfatlandırırsa, bu da O'nun ihsanıdır. O, dilerse tüm kâfirleri cennetine dahil edebilir, çünkü varlık âlemi O'nun mahlûklarıdır ve nihai kararda mutlak hâkimiyet sahibi olan O'na aittir. Ancak Allah, mümin kullarına ebedî cenneti, kâfirler için ise daimî cehennemi vaat etmiştir ve bu vaadinde şüphe bulunmamaktadır.⁷⁵

2.4. MEKKÎ'NİN (Ö. 386/996) KÜTÜ'L-KULÛB'UNDA CENNET YORUMU

Ebü Tâlib el-Mekkî, eserinde cennetten ziyade cennete girmeye vesile olacak dua ve amelleri anlatmaktadır. Ona göre zahmetsiz ve amelsiz cenneti hak ediş olamaz. Hatta amel olmaksızın cennete gireceğini zannetmek boş bir temennidir. Fakat Allah'ın lütfu olmadan sadece ameller ile gireceğini düşünmekte aynı şekilde yanlıştır.⁷⁶ Ayrıca Mekkî, cennetin yalnızca temiz olanlara ait olduğunu ve ancak temizlerin cennete girebileceğini belirtmiştir. Temizlik ise, tüm günahlardan sakınmakla mümkün olur. Hatta, Hz. Âdem bir günah nedeniyle cennetten çıkarılmışken, günahların çokluğu ile cennete girilmesi de imkânsızdır.⁷⁷

Mekkî'ye göre "...Allah onlara Adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etti. Lakin Allah'ın rızası ise, hepsinden daha büyüktür"⁷⁸ ayeti Allah'ın rızasının cennette en yüksek derece olan Adn cennetinden dahi daha üstün olduğuna işaret etmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla böyle bir üstün makam varken müridlerin cenneti ve içindekilerini daimî olarak hayal etmeleri onlara aşırı iştiaak duymaları marifet ehli tarafından hoş karşılanmamıştır. Zira zât-ı ulûhiyyetin yüceliği varken cenneti hayal etmek dünya nimetlerine karşı iştaha neden olabilir. Halbuki sadece zât-ı ulûhiyyeti hayal etmek ibadetlerde yakîn duygusunu daha kuvvetlendirir.⁸⁰ Bu hususa örnek olarak Râbiatü'l-Adeviyye'nin (ö. 185/801) ibadetteki gayesinin cennet sevgisi olmayıp zât-ı ulûhiyyet olduğunu nakleder.⁸¹ Bununla birlikte, cenneti arzulamanın, kişinin ihlâsını ve niyetinin doğruluğunu zedelemeyeceğini de belirtmiştir. Çünkü Allah, cenneti bizzat övmüş ve müminleri

⁷³ Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 61.

⁷⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 46.

⁷⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 54-55, 67.

⁷⁶ Muhammed b. Alî b. Atıyye Ebü Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Muhammed er-Ravzânî (Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 2001), 1/141, 288, 578-579.

⁷⁷ Ebü Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 1/249-250.

⁷⁸ *et-Tevbe* 9/72.

⁷⁹ Ebü Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 2/1006.

⁸⁰ Ebü Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 2/509.

⁸¹ Ebü Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 2/1067.

cennete yönlendirmiştir.⁸² Mekkî bu yaklaşımıyla aslında cenneti arzulamanın övülen bir şey olmakla birlikte cennetin sahibini arzulamanın daha büyük bir mertebe olduğunu hatırlatmaktadır.

2.5. KUŞEYRÎ'NİN (Ö. 465/1072) *ER-RİSÂLE*'SİNDE CENNET YORUMU

Kuşeyrî eserinde sûfîlerin cennete iltifat etmemeleri gerektiği üzerinde sıklıkla durmuştur. Onun bu kastı Allah'ın rızasını daha öne almak, hedefi büyük tutmak ve azmin yüceliğidir. Ona göre sûfîler tecelli anında ne cennete ne de cehenneme iltifat etmemeli, yalnızca zât-ı ulûhiyyetin tazim kıldığına yönelmelidirler.⁸³ *Kuşeyrî* rıza ekseninde cenneti sıkça yorumlamıştır. Ona göre Allah'a açılan en büyük kapı rızadır ve rıza, dünyanın cennetidir.⁸⁴ Rıza, kulun Allah'tan ne cennet talep etmesi ne de cehennem azabından O'na sığınmasıdır.⁸⁵ Bu ifadeyle kastedilen, ilahî hükme tam bir teslimiyetle boyun eğmektir. Diğer bir deyişle, en üstün talebin rıza olduğudur. Yine sığınmanın da cezadan değil cezayı verecek olana sığınmanın üstünlüğünü belirtmek içindir. Dolayısıyla sûfinin vazifesi, cennet beklentisi veya cehennem endişesiyle vakit kaybetmeden, sırf ilahî rızayı gaye edinerek amellerini bu şuurla icra etme derecesine erişmektir. Gerçekten dünyevî ilişkilerde de mükafat veya ceza odaklı davranışlar yerine, hoşnutluğu merkeze alan bir tavrın daha üstün addedildiği görülmektedir. Ayrıca *Kuşeyrî*'nin naklettiğine göre Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), âriflerin ayırt edici vasfının ne dünyevî ne de uhrevî kaygılar taşımamak, bilakis bütün varlığıyla Allah'a yönelmek olduğunu vurgulamıştır.⁸⁶ Yine *Kuşeyrî*'nin aktardığına göre Şiblî (ö. 334/946), "*Hüsranların en büyüğü cehenneme girmek ve cennetten mahrum olmaktır*" şeklindeki sözü sebebiyle Allah tarafından "*Cemâl-i bâ-kemâlimi müşahede edememekten daha büyük hüsran mı vardır?*" ikazıyla te'dib edilmiştir.⁸⁷ Zira velayet mertebesine ulaşmak; dünya ve ahirete dair tüm beklentilerden uzaklaşarak yalnızca Allah'ın zât-ı ulûhiyyetine adanmayı, kalbi ve yönelişleri O'na has kılmayı gerektirir.⁸⁸ Bununla birlikte *Kuşeyrî*, dua kabul edildiği anlaşıldığında kişinin derhal cennet talep etmesini tavsiye etmiştir; bu sayede söz konusu duanın kabul görmesi umulur.⁸⁹ *Kuşeyrî*'nin bu yaklaşımları, sûfîlerin içinde bulunduğu makam ve hale göre tavrının değişkenlik gösterebileceğine işaret etmektedir. Netice itibarıyla *Kuşeyrî*'ye göre Peygamber efendimiz cenneti istediğine göre cennetin istenmesi önemlidir ancak cennette cemâlin istenmesi en üst seviyedir. Bu durum, *Kuşeyrî*'nin farklı mertebelerdeki sûfîlerin idrak ve içtihatlarına yönelik esnek ve durumsal bir perspektif benimsediğini ortaya koymaktadır.

2.6. HÜCVÎRÎ'NİN (Ö. 465/1072) *KEŞFÜ'L-MAHCÛB*'UNDA CENNET YORUMU

Hücvîrî'ye göre *insan-ı kâmil*, ruh, nefis ve beden birleşiminden müteşekkildir. Bu üç unsur, farklı nitelikler taşır: *Ruh* akılla, *nefis* heva ve hevesle, *beden* ise duyuşsal algılarla bağlantılıdır. Cennet, ruhların yükseldiği bir mertebedir; ruh insanı cennete çağırırken, nefis onu cehenneme sürükleyebilir. Cennet, Allah'ın rızasının tecellisi; cehennem ise gazabının bir tezahürüdür. *Hücvîrî*'ye göre, marifet olmadan sadece amellerle cennete ulaşılamaz. Çünkü taat emin olmaya illet değildir. Dolayısıyla cennete giriş, ilahî rahmetin bir sonucudur; ancak cennetteki dereceler, kulun ibadet ve takvasıyla belirlenir. Müminler, Allah'ın cemâlini ancak cehennemden kurtulup cennete girdikten sonra müşahade edebilir. Evliyâullah ise, Allah'ı teşbih ve mekândan münezzeh bir şekilde, cihetsiz ve doğrudan bir müşahade ile idrak eder. Bu müşahade, cennetteki rüyet

⁸² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kutû'l-Kulûb*, 2/1376.

⁸³ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1994), 1/145.

⁸⁴ *Kuşeyrî*, *er-Risâle*, 2/342.

⁸⁵ *Kuşeyrî*, *er-Risâle*, 2/344.

⁸⁶ *Kuşeyrî*, *er-Risâle*, 2/480.

⁸⁷ *Kuşeyrî*, *er-Risâle*, 2/564.

⁸⁸ *Kuşeyrî*, *er-Risâle*, 2/418.

⁸⁹ *Kuşeyrî*, *er-Risâle*, 2/426.

(görme) ile aynı değildir. Müşâhede halindeki sûfnin kalbi, neşe ve sürûr içinde âdeta cennetteymiş gibi bir hâle bürünür; her an ilahî ikramlarla ve müjdelerle taltif edilir.⁹⁰ Hücvirî'nin tasavvurunda cennetteki en büyük lütuf, ilâhî cemâli *keşf* ve *temâşâ'*dır. Öyle ki, eğer Allah'ın cemâlini temaşaya bir perde engel oluştursa, cennet ehli bu manevî mahrumiyet karşısında derin bir ızdırıp ve feryat içine düşecektir. Zira onlar için asıl saadet, Allah'ın zâtını vasıtasız olarak müşahade etmektir; bu müşahadenin kesintiye uğraması, cennet nimetlerinin en büyüğünden mahrum kalmak anlamına gelir.⁹¹

2.7. GAZZÂLÎ'NİN (Ö. 505/1111) İHYÂ'SINDA CENNET YORUMU

Gazzâlî'nin cennet yorumu *zühd*, *rıza* ve *muhabbet* merkezlidir. Ona göre *zühd*, sevilen bir şeyden daha sevimli bir şeye yönelmedir. Bu bağlamda *zâhid-i mutlak*, Allah'ın dışındaki her şeyden -hatta cennet nimetlerinden bile- yüz çevirerek yalnızca ilahî olana teveccüh eden kişidir. *Gazzâlî*'nin bu yaklaşımı, *zühd*'ün klasik tanımıyla paralellik arz etmekte olup, esas itibarıyla cennet gibi bir nimetten daha üstün konumda bulunan Allah'a yönelmeyi ifade etmektedir. Nitekim dünyevî hazzlardan uzaklaşmakla birlikte uhrevî nimetlere (cennet gibi) rağbet gösteren kimse *zâhid* olarak nitelendirilebilirse de bu kişi *zâhid-i mutlak* mertebesine erişmiş sayılmaz. Zira hakiki *zühd*, her iki âlemin nimetlerinden de sıyrılarak yalnızca ilahî rızayı hedeflemeyi gerektirir.⁹² *Gazzâlî*'ye göre amelde *ihlâs*, hem dünyevî hem de uhrevî beklentilerden tamamen arınmış bir ameliyedir. Ona göre, cennette nefsânî arzuların tatminini talep eden kişi, manen zaaf içinde kabul edilir. Bu bağlamda ideal olan ne dünyevî ne de uhrevî herhangi bir karşılık beklemeksizin, yalnızca ilâhî rızayı gözeterek davranmaktır.⁹³ *Gazzâlî*, Allah'a ibadet ederken cennet umudu (*recâ*) ve cehennem korkusunu (*havf*) bütünüyle reddetmez; ancak sûflerin savunduğu şekilde, Allah'a ulaşmanın en yüce yolunun O'nu karşılıksız ve saf bir sevgiyle sevmek olduğunu ifade eder. Bu minvalde saf sevgi neticesinde cennet ve cennet nimetlerinin *zâhid*leri Allah'tan uzaklaştıramayacağını düşünmektedir.⁹⁴ *Gazzâlî*'ye göre cennet nimetleri, kulun Allah'a olan sevgisi nisbetinde; bu sevgi ise, marifet oranında olacaktır. Bu bağlamda, hakikî mutluluğun kaynağı şeriat diliyle iman, tasavvuf diliyle ise marifetin bizzat kendisidir. Marifet sahibi olan âriflerin nihai gayesi yalnızca Allah'a mülâki olmaktır. Bu buluş gerçekleştiğinde, ârif cehenneme atılsa dahi elem hissetmez; cennete girse bile, Allah'ın cemâlini müşahade etmenin ötesinde bir nimeti görmediğinden diğer nimetlere tenezzül etmez. Zira ârif, melekût âleminin cemâlini temaşa ettiği için manen “*genişliği gökler ve yer kadar olan cennet*” içindedir.⁹⁵ *Gazzâlî*'nin bu düşüncelerinden anlaşılan cennetin hakikati, marifetin ve cemâlin hakikatidir; onun dışındaki nimetler sadece bu hakikatin gölgeleri mahiyetindedir.

2.8. SÜHREVERDÎ'NİN (Ö. 632/1234) AVÂRİFÜ'L-MAÂRİF'İNDE CENNET YORUMU

Sühreverdî'nin yaşadığı dönem, tasavvuf düşüncesinin artık kurumsallaşmaya başladığı ve tekke kültürünün yaygınlaştığı bir zaman dilimine tekabül eder. Bu süreçte sûfler arasında tarikat yapıları daha belirgin hale gelmiş, mürid-mürşid ilişkisi sistematikleşmiş ve özellikle mürşitlerin müritlerine hırka giydirmesi geleneği yaygınlık kazanmıştır. *Sühreverdî*'nin, mürşidin müride giydirdiği hırkada cennet kokusu bulunduğu yönündeki yorumu, hırkanın esasen manevî yolculukta cenneti kazanmayı ve müridin gönlünde cenneti yaşamayı hedeflediğine işaret ediyor olmalıdır. Devamındaki yaklaşımı da bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu hırka vesilesiyle mürid

⁹⁰ Ali b. Osman Cüllabî Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, thk. Tevfik Ali Vehbe - A. Abdurrahîm Es-Sâyih, çev. M. Ahmed Mâzî Ebu'l-Azzâm (Mısır: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2008), 229-230, 309, 317-318, 353, 410.

⁹¹ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, 141.

⁹² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1982), 4/217.

⁹³ *Gazzâlî*, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4/381.

⁹⁴ *Gazzâlî*, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4/295.

⁹⁵ *Gazzâlî*, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4/309.

her daim Allah'la beraberdir ve O'nunla sohbettedir.⁹⁶ Bu dönemde tekkelerde sıkça icra edilen semâ ayinleri, sûfîlerin ahiret düşüncesini diri tutmalarına vesile olmuş; bu sayede sûfîler cennet nimetlerine yönelmiş, cehennem azabından sakınma bilincini canlı tutmuşlardır.⁹⁷ Sühreverdî, nefsin mahiyetini açıklarken Hz. Âdem'in cennetten çıkarılışını *tama'* ve *hırs* ile ilişkilendirir. Zira Hz. Âdem, cennette ebedî kalma arzusu taşıyarak, bu amaca ulaşmak için yasaklanan ağaçtan yemeye yönelmiştir. Bu yorum çerçevesinde sûfîlerin, nefsi ve onun sıfatlarını tanımaları; özellikle *tama'*, *hırs* gibi kötü huy ve yönelişlerden sakınmaları zaruri görülmektedir.⁹⁸ Önceki sûfîler, cennet arzusuna karşı daha müstağnî bir tutum sergilemiş olsalar da, Sühreverdî'nin cennet nimetlerine muhabbet beslemeyi ve bu nimetlerle sevinmeyi övgüye layık ve teşvik edilmesi gereken bir tutum olarak değerlendirdiği görülmektedir.⁹⁹

2.9. İBNÜ'L-ARABÎ'NİN (Ö. 638/1240) FÛTÛHÂT-I MEKKİYYE'SİNDE CENNET YORUMU

İbnü'l-Arabî'ye göre cennet, biri *hissî* (duyulur) diğeri ise *mânevî* olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan biri *latîf/gaybî* âlemde diğeri ise *keşîf/müşahhas* âlemde konumlanmıştır. Hissî cennet bedenlerin, mânevî cennet ise rûhların menzildir. Hissî cennet, hayvanî nefsin haz ve iştiaklarına hitap eden nimetlerle donatılmıştır; yeme, içme, giyinme, cinsî hazlar, güzel kokular ve hoş sedalar gibi. Nâtık nefis ise bilgidен ve marifetten lezzet alır ve bu anlamda hissî cennet nimetlerini kavrayabilir bir hâle gelerek hayvanî nefisten farklı olur. Mânevî cennet ise bu hissî cennetin rûhudur. Hakk'ın sürûr, sevinç ve neşesinden doğmuş olup, hayatın bir zuhûru olması itibarıyla Allah Teâlâ tarafından *dârü'l-hayevân* (hayat diyarı) olarak isimlendirilmiştir. Bu cennete girecek kimseler de, tıpkı hissî zevkler gibi, mânevî lezzetlerle nimetlendirileceklerdir.¹⁰⁰

Cennet, sakinleri ile dolmak ve onları türlü nimetlerle kuşatmak arzusundadır. Nitekim Hz. Peygamber, “Cennet Bilâl, Ali, Ammâr ve Selmân'ın özlemine çeker”¹⁰¹ hadisiyle cennetin iştiağ duyduğunu söylemiştir. Bu hadiste zikredilen sahâbîlerin isimlerinde ise mânevî bir bütünlük ve anlam örtüşmesi bulunmaktadır. **Bilâl** ismi, kök itibarıyla belle sözcüğünden türetilmiş olup bir hastalığa veya zorluğa karşı usanmayı ifade eder. **Selmân** ise, elem ve musibetten kurtuluşu, selâmete erişi çağrıştıran bir anlam taşır. **Ammâr** ismi, cennete gireceklerin acıdan arınarak mamur olacaklarını sembolize eder. Zira Allah'ın kullarına tecellî ederek mamur kıldığı mekân cennettir. **Ali** ismi ise bu tecellî ile cehenneme karşı yükselen ve yücelen cenneti ifade eder. Çünkü cennet, tecelligâh ve cemâlullah mahalli olarak şerefleymişken cehennem bu tecellîden perdelenmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu ifadesi dört sahâbînin isimlerinin manalarının cennetin mahiyetine dair uyumunu yansıtmaktadır.¹⁰²

İbnü'l-Arabî'ye göre cennetlikler dört sınıfa ayrılmaktadır; peygamberler, peygambere tabi olan velîler, peygamberi tasdik eden müminler ve aklî deliller vasıtasıyla Allah'ın vahdetini idrak eden âlimlerdir. Burada ‘âlimler’ ifadesiyle kastedilen zümre “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler”¹⁰³ ayetiyle işaret edilen kimselerdir. Bu dört sınıf, kendi derecelerine uygun olarak dört farklı makamda Rüyetullah nimetine erişerek bu ilâhî

⁹⁶ Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer el-Bekrî es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, thk. Muhammed Yâsir - Bilâl Muhammed (Dimeşk: Dârü't-Takva, 2022), 1/343.

⁹⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 1/509-510.

⁹⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 2/424.

⁹⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 2/19.

¹⁰⁰ Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 1/478.

¹⁰¹ Söz konusu hadis-i şerif Tirmizî, “Menâkıb”, 34 (3797) numaralı kayıttadır; “Cennet Ali, Ammâr ve Selmân'ın özlemine çeker” şeklindedir. İbnü'l-Arabî'nin keşif yoluyla alabileceğinden şüphelendiğimiz hadis için *Fütûhât* taramamızda müellifin “Keşf yahut sahih bir nakille bilgim olmayan rivayet” dediğine ulaştık. Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 3/546.

¹⁰² İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/478/479.

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/18.

lütüfla şereflendirilirler.¹⁰⁴ Yine İbnü'l-Arabî cennet hususunda insanların dört mertebede üzeredir. İlk mertebede yer alanlar hem isteyen hem de istenilen kimselerdir; resuller, nebîler ve kâmil velîler gibi Allah nezdinde makbul kimseleri kapsar. İkinci mertebede olanlar ise istenilen fakat istemeyenlerdir; bunlar manevi yönleri duylulara galip gelmiş olup *hâl ehli* olarak tanımlanırlar. Üçüncü mertebeyi isteyen fakat istenilmeyenler oluşturur; bu sınıfa da günahkâr müminler dâhildir. Dördüncü ve son mertebe ise ne isteyen ne de istenilenlerden oluşur ki bunlar, ahireti ve cenneti inkâr eden kimselerdir.¹⁰⁵

İbnü'l-Arabî, kendisinden önce gelen bazı zâhidlerin cennet nimetlerini bir perde olarak görmelerine eleştirel bir perspektif getirmiştir. Ona göre yaratılışın nihai amacı, yaratılanı tefekkür ederek yaratıcıya ulaştıran bilgiye erişmektir. Zira yaratılmış olan her şey yaratıcıya delâlet eden birer işaret olup bu delilleri küçümsemek, nihayetinde delâlet ettikleri hakikatin de küçümsemesi anlamına gelir. Bu durum hem dünyevî hem de uhrevî anlamda hüsrana yol açan bir tutumdur. Zira âlemdeki ilahî hikmetin idrakinden mahrum kalmaktan kaynaklıdır. Halbuki hikmet sahibi, her hak sahibine hakkını verendir ve bu bağlamda öncelikli hak, insana en yakın olan nefsin hakkıdır. Çünkü yaratılanlar arasında kişiye en yakın olanıdır. Nitekim Allah Teâlâ, insan fıtratına lezzetli olanı isteme ve acıdan sakınma eğilimini yerleştirmiştir. Bize emirler ve nehiyeler bildirmiş, karşılığında da fıtratın bu meyillerini meşru haklar olarak takdir etmiştir. Dolayısıyla bu vaat edilmiş haklara karşı zâhidlik taslamak, onların değerini inkâr anlamına gelir. Halbuki Allah, “Çalışanlar böylesi için çalışsınlar!”¹⁰⁶ buyurarak bu nimetin yüceliğini ilan ederek ona ulaşmayı teşvik etmiştir. Üstelik marifette kemale ermiş olan Ârif ise, bedeninin her bir parçasına hakkını tastamam veren kişidir. Kaldı ki mübah olan şeylerden zühd göstermek, çoğu zaman iç dünyasındaki başka bir arzuyu tatmin etme eğiliminin fark edilememiş bir tezahürüdür. Böyle bir tutum, zühd zannedilen yerde bilgisizliğin izlerini taşır. Bu sebeple, ahiret nimetlerine karşı gerçek anlamda bir zâhidlik mümkün değildir.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere İbnü'l-Arabî, cennet nimetlerine karşı müstağnî bir tutum sergileyen yahut bu doğrultuda görüş beyan eden zâhid anlayışları eleştirmekte; bu tavrın hem fıtratın gerçekliğine hem de ilâhî hikmete aykırı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, yaratılmış olan nimetleri küçümsemek, yaratılış gayesini ve ilâhî hikmeti göz ardı etmek anlamına gelir. Bu sebeple söz konusu yaklaşımları isabetsiz bulur ve tasavvufî kemâlin böyle bir yoksunlukla gerçekleşmeyeceğini belirtir.

2.10. MEVLÂNÂ'NIN (Ö. 672/1273) MESNEVÎ'SİNDE CENNET YORUMU

Mevlânâ'nın düşünce sisteminde sıkıntılar, esenliğin ve huzurun neticesidir. Zahmetler ise nimetlerin habercisi konumundadır. Zindana düşen kişi bu durumu kendi kusurlarının sonucu olarak yaşarken, güzel bir konakta yaşayan kimse de bunu ancak çetin çabalar ve yoğun emekler neticesinde elde edebilmiştir. Bu çerçevede nefsin hoşlandığı şeyler çoğu zaman kişiyi cehenneme sürüklerken; nefsin zorlandığı meşakkatli ameller ise cenneti kazanmaya vesiledir.¹⁰⁸ Yaptığımız iyilikler renk değiştirip ahirette karşımıza çıkacaktır. Secde ve rükû gibi ibadetler ahiret yurdunda cennet olarak tezahür edecek, sahibine sevinç kaynağı olacaktır. Aynı şekilde hamd ve senalar, cennet kuşlarına; sabır ve muhabbet ise cennet ırmaklarına dönüşecektir.¹⁰⁹ Bununla birlikte Mevlânâ'ya göre ibadet, sevap kazanma ya da cenneti elde etme amacıyla yapılmamalıdır. Zira bu tür bir niyet, kullukta Allah'tan başka bir hedef gözetmek anlamına gelir ve bu durum gizli bir günah mahiyetindedir. Mevlânâ, bu tür amellerin şeklen sâfiyet ve berraklık arz etse dahi özünde

¹⁰⁴ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/481-482.

¹⁰⁵ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/479.

¹⁰⁶ es-Sâffât 37/61.

¹⁰⁷ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 7/165/168.

¹⁰⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken, 2014), 2/403.

¹⁰⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi Tercümesi*, 3/273.

gizli bir şirk unsuruna kapı aralayabileceğini ifade eder.¹¹⁰ Mevlânâ, bu düşüncesini çeşitli sembollerle temellendirerek, dünya malını zayıf kuşların, ahiret mülkünü ise büyük kuşların tuzağına benzetir. Ona göre, ahiret nimetlerinin büyüklüğü daha büyük kuşların avlanmasına yol açacak bir tuzak hâline gelebilir. Bu benzetmede insan kuş; dünya ve ahiret nimetleri ise kuşu cezbeden yemdir. Dünya malına meylederek tuzağa düşen küçük kuş ne denli tehlikedeysse, sırf ahiret nimetlerine ulaşmak için ibadet eden büyük kuş da benzer bir tehlike içindedir. Bu nedenle Mevlânâ'ya göre ibadetlerin gayesi ahiret mükâfatı değil, Allah'ın rızasına ulaşmak olmalıdır.¹¹¹ Ayrıca kâmil insanın imanının hedefi cennet değil, doğrudan Allah'ın rızasıdır.¹¹² Gerçek âşık ise ilâhî aşıkta karşılık arayışına girmez; onun niyazı, cennet gibi bir mükâfat değil bilakis mâşukun cemâline nail olmak ve O'na vuslat etmektir.¹¹³

2.11. ABDÜLKERİM EL-CÎLÎ'NİN (Ö. 832/1428) İNSÂN-I KÂMİL'İNDE CENNET YORUMU

Abdülkerîm el-Cîlî cennetin konumu, içeriği ve sakinlerinin nitelikleri hakkında derin metafizik yorumlarda bulunmuştur. Ona göre arş, ilahî azametın tezahür ettiği ve ulûhiyetin tecelli ettiği merkezî bir noktadır. Tüm mânevî ve sûri felekleri kuşatan yüce katmandır. Arşın tavanı *rahmâniyet* vasfının tecelli ettiği mekandır. Bâtını ise Allah'ın isim ve sıfatlarının âlemi olan âlem-i Kuds'tür. Burası cennet ehlinin cemâlullahı müşâhedeye mazhar olacağı *kesib* mahalidir. Arşın zâhiri ise teşbih, tecsim ve tasvir mahali olan üns âlemidir; burası aynı zamanda cennetin tavanını oluşturmaktadır.¹¹⁴ Abdülkerîm el-Cîlî'ye göre Allah cenneti, *Bedî'* ve *Kâdir* isimlerinin nurundan var ettiği, *Mennân* ve *Kâhîr* isimleriyle nazar kıldığı ve *Latîf* ve *Gâfir* isimleriyle ona tecellide bulunduğu *Sûret-i Muhammediyye*'den yaratmıştır. Bu ilâhî tecelli sırasında *Sûret-i Muhammediyye* ikiye ayrılmış; sağ kısmından nimet ehlinin ebedî saadet yurdu olan cennet, sol kısmından ise şekavet ehlinin azap göreceği cehennem yaratılmıştır.¹¹⁵

Cennet, *Mennân* ismiyle nazar kılınan ikramlar mahalidir ve çeşit çeşittir. Latîf ismiyle tecelli olunması nedeniyle layık olanlar için şeref bulma ve ikram olunma mahalidir. Cennet, her tabakasında birçok cennet olmakla beraber sekiz ana tabakadır. Birinci tabaka olan **Selâm Cenneti**, salih amellere verilen karşılıktır ve *Mücâzât Cenneti* olarak anılır. Bunun bir üstü olan **Huld Cenneti**, doğru akîdenin mükâfatıdır ve *Mekâsib Cenneti* olarak bilinir. **Mevâhib Cenneti** ise ne amel ne de akîdeyle kazanılır; Allah'ın lütfuyla verilen bir tabakadır. **İstihkak Cenneti**, aslı fıtratını koruyan, nefislerini tezkiye eden ebrârın ve çocukların makamıdır. **Firdevs Cenneti**, mârifet ehlinin ve Allah aşkıyla fânî olmuş şehîdlerin mekanıdır. Onun üstünde yer alan **Fazîlet Cenneti**, "Rıza gösterilen bir yerde, kudretine nihayet olmayan bir hükümdarın huzurunda..."¹¹⁶ âyeti ile işaret edilen siddîkların, rızâ makamında karar kıldığı ulvî bir tabakadır. **Derece-i Râfî'a**, ilâhî sıfatlara tahakkuk etmiş mukarreb kulların yurdu olup hem sıfatların hem zâtın tecellîlerini barındırır. Nihayetinde, en yüce mertebe olan **Makâm-ı Mahmûd**, sadece Hz. Peygamber'e mahsus olan ve zâtî hakikatin tam anlamıyla tecellî ettiği aşkın bir makamdır. Bu tasnif, cennetin sadece bir ödül değil, manevî tekâmülün çok katmanlı bir semeresi olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹⁷

¹¹⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi Tercümesi*, 1/221.

¹¹¹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi Tercümesi*, 4/430-431.

¹¹² Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi Tercümesi*, 3/167.

¹¹³ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi Tercümesi*, 5/226-227.

¹¹⁴ Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rifeti'l-evâhir ve'l-evâ'il*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 144.

¹¹⁵ Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, 182-183.

¹¹⁶ el-Kamer 54/55.

¹¹⁷ Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, 190-194.

2.12. İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN (Ö. 1034/1624) MEKTÛBÂT'INDA CENNET YORUMU

İmâm-ı Rabbânî'ye göre cennet ve cehennem, dünyadaki iman ve küfrün karşılığı olarak tanımlanır. Ona göre, iman edenlerin mükâfatı cennetle, inkârcıların cezası ise cehennemle gerçekleşir.¹¹⁸ Cennet, müminlerin ebedî nimetlerle mükâfatlandırılması için hazırlanmıştır ve şu anda da mevcut durumdadır. Fânî olmayıp ebediyen bâkî kalacaktır. Hesap gününden sonra cennete giren müminler orada sonsuza kadar kalacaklar ve bir daha asla çıkarılmayacaklardır.¹¹⁹ Ona göre tasavvuf, kişinin imanında yakîn mertebesine ulaşmasını ve şer'î hükümleri içselleştirerek kolaylıkla uygulayabilmesini hedefler; böylece cehennem azabından kurtulmayı ve cennete nâil olmayı mümkün kılar.¹²⁰ Fakat tasavvufun ve seyr ü sülûkun nihai gayesi, nefs-i emmârenin arındırılması; nefsânî arzuların şekillendirdiği bâtıl temayüllerden yüz çevrilerek Allah'ın tek mâbud ve maksûd olarak tanınmasıdır. Bu yolculukta sûfî, dünyevî ya da uhrevî hiçbir hedefi Allah'ın zâtına tercih etmemeyi esas alır. Cennet gibi uhrevî arzular ebrâr zümresinin meşgalesi olabilirken, mukarrebûn için bunlar dahi bir perde sayılabilir. Onlar, zâtî muhabbete erişmiş ve fenâ makamına ulaşmış olduklarından ötürü, musibetle nimeti, cehennemle cenneti aynı nazarla karşılarlar. Dualarında cenneti dilemeleri, nefsî bir hazdan ziyade, Allah'ın rızasının orada tecellî ediyor olması sebebiyledir. Zira Sevgili'den gelen her şey sevgiye layıktır. Aynı şekilde cehennemden sakınmaları da elem ve azap korkusundan çok, onun ilâhî gazabın mekânı oluşundandır. Çünkü Allah'ın gazabı, âşık gönüller için tüm azaplardan daha dehşet vericidir.¹²¹ Anlaşılabacağı üzere İmâm-ı Rabbânî'nin cennet algısı rıza ekseninde şekillenmektedir. O, "Allah'ın rızası ise en büyüktür"¹²² buyruğuna istinaden gerek dünyevî gerekse uhrevî saadetlerin üzerinde ilâhî rızâyı konumlandırmaktadır.¹²³

İmâm-ı Rabbânî'nin rıza anlayışında cenneti istememe gibi bir tavır söz konusu değildir. Ona göre, iradenin yok oluşu irade yetisinin aslî varlığını ortadan kaldırmaz. *Velâyet* makamına erişen kişi hem dünyevî hem de uhrevî beklentilerden uzaklaşır; her iki âleme dair tüm arzularını terk eder. Nitekim sûfîler, "İçinizden kimileri dünyayı istiyor, kimileri de ahireti istiyordu"¹²⁴ ayetinin bu türden talepleri bir nevi şikâyet konusu yaptığını yorumlarlar. Bu sebeple her iki âlemin beklentilerini de unutmak gerekir ki bu *fenâ* halinin bir gereğidir. Ancak bu unutuş hali, ahiretle ilgilenmeyi ve onu arzu etmeyi tamamen ihmal etmeyi gerektirmez. Zira ahirete yönelik ilgi, nübüvvet kemâlâtının bir parçası olarak makbul görülmüştür. "O'nun rahmetini murad ederler, azabından korkarlar"¹²⁵ ayeti bu duruma işaret eder. Çünkü ilahî rahmete nihai olarak ahirette ulaşılacaktır. Ahiret ise Allah'ın razı olduğu yegâne mekândır. Razı olunan şeye rağbet etmek ise kaçınılmaz bir gerekliliktir. Dolayısıyla razı olunandan yüz çevirmek, hakikati idrakten uzak bir sarhoşluk hali olarak değerlendirilir. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de "Allah, selamet yurduna çağırıyor"¹²⁶ buyrulmuştur ki bu ahiretin önemini ve ona yönelik talebin meşruiyetini teyit eder.

Cenneti istememek bir nevi Allah'a karşı gelmek ve O'nun rızasını yok saymaktır. Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781) velâyet makamlarının verdiği mânevî coşku sebebiyle ahireti terk etmeyi bir keramet olduğunu zannetti ve Sahâbe-i kirâmın Allah'ın gazabından korkarak titrediğini unuttu. Oysa fenâ makamında dünya ve ahiret unutulsa bile, bekâ makamına ulaşıldığında tüm himmet ahirete yönelir ve kişinin muradı cennet nimetlerine döner. İmâm-ı Rabbânî, bu bağlamda Râbiatü'l-

¹¹⁸ Ebû'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, çev. Muhammed Murad el-Minzelevî (İstanbul: Mektebetü Yâsîn, 2009), 266. Mektup, 1/274-275; 17. Mektup, 3/17-26; 38. Mektup, 3/53.

¹¹⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 67. Mektup, 2/113.

¹²⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 207. Mektup, 1/175.

¹²¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 35. Mektup, 1/49-50; 73. Mektup, 1/84; 110. Mektup, 1/115.

¹²² et-Tevbe 9/72.

¹²³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, et-Tevbe 9/72.

¹²⁴ Âl-i İmrân 3/152.

¹²⁵ el-İsrâ 17/57.

¹²⁶ Yûnus 10/25.

Adeviyye'nin bu ince sırrı idrak edemediğini belirterek ona acımış ve onun cenneti yakıp yok etme arzusunu eleştirmiştir. İmâm-ı Rabbânî bu konudaki görüşlerini “*Herkesin aşk idraki farklı farklıdır*” beytiyle noktalamıştır.

Genel manada İmâm-ı Rabbânî'nin cennet düşüncesi dikkate alındığında onun bu hususa dair şeriat ile tasavvuf arasında uzlaştırıcı bir formülasyon benimsediği görülmektedir.¹²⁷ Ayrıca Sühreverdî, İbnü'l-Arabî ve İmam Rabbânî'nin görüşlerinden anlaşıldığına göre, cennet hakkında müstağnî bir tavır takınmak yahut zühdî bir eda ile cenneti ikinci planda görmek, bazı sûfilerin aşk makamında sarf ettikleri istisnâî sözlerdir. Bu tür ifadeler ya Allah'ın rızasını cennete tercih etme gibi kıyaslamalara dayanmakta ya da yanlış mülâhazalarla dile getirilmiş beyanlardır. Sühreverdî, İbnü'l-Arabî ve İmam Rabbânî'nin bu görüşleri sonraki mutasavvıflar tarafından da zaman zaman dile getirilmiştir. Örneğin İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), cennet hakkında müstağnî söz söyleyenlerin şevk ve cezbe halinde oldukları için mazur olduklarını fakat söylediklerinin mazur olmadığını ve mümkün oldukça bu hususta edebe riayet etmek gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Şeyh Üftâde'nin (ö. 988/1580), bu sözleri hoş görmeyerek bunları *cehele-i sûfiyye* olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir.¹²⁸

SONUÇ

Tasavvuf klasiklerinin incelenmesi neticesinde görülmektedir ki sûfiler, icmaen cennetin hak olduğuna ve halihazırda yaratılmış bulunduğu iman etmişlerdir. Müminler için hazırlanmış olan bu saadet yurdu, katmanlı yapıya sahip olup, derecelerle ayrılmıştır. İçerisindeki nimetler ebedîdir ve ehli orada sonsuza dek kalacaktır. Hz. Peygamber'in cennetle ilgili aktardığı tüm haberler haklıdır. Rûyetullah orada gerçekleşecek bir hakikattir. Bununla birlikte sûfiler, zâhir ulemânın yaklaşımlarından farklı olarak cennete yalın bir manadan daha çok, daha aşkın ve derin manalar yüklemişlerdir. Zira sûfî anlayışa göre en yüce saadet, cemâl-i bâ-kemâlin müşâhadesine ermektir; en büyük azap ise bu cemâlden mahrum kalmaktır. Cehennem ehli ve Rûyetullah'ı inkâr eden kimseler işte bu yüksek saadetten yoksun kalacaklardır. Cennet, Allah'ın cemâl sıfatının tecellisi olup rahmetinin bir tezahürüdür; cehennem ise celâlinin tecellisidir ve adaletinin gereğidir. Bu sebeple sûfilerin çoğunluğu, Allah'ın rahmetine sığınarak cennete nail olmayı arzulamışlardır. Zira Allah'ın rahmeti kurbiyeti, cenneti ihsan etmesi ise rızasını ifade etmektedir. Bu çerçevede Allah'a yakınlık, sûfiler için dünya hayatını mârifet cennetine; ahireti ise zât cennetine dönüştürmektedir. Hatta bazı sûfilere göre, eğer Allah'ın rızasından yoksunluk söz konusuysa cennet dahi cehennem gibidir. Çünkü zât-ı ulûhiyyete âşık olan sûfî nazarında saadet, mekâna bağlı değil; mâşuka olan yakınlıkla ilgilidir. Aynı şekilde, elem de mekâna değil, mâşuktan uzaklığa nispetle yaşanmaktadır. Bu nedenle bazı sûfiler, cenneti sadece Allah'ın cemâlini temaşa edebilmek amacıyla arzu etmişler, bu arzuda nefsanî bir pay çıkarmamaya gayret göstermişlerdir. Ayrıca Allah'a olan kulluklarını cennet arzusuyla değil, sadece O'nun yüceliği için yerine getirmişlerdir. Bu bağlamda “*Cenneti değil cemâlini isterim*” ve “*Bana seni gerek seni*” gibi söylemleri bu nedenledir. Fakat bu söylemler cenneti değersiz veya gereksiz görme manasında değildir. Bilakis bu söylemlerde bulunan sûfiler aşkın coşkunluğu ile cemalin büyüklüğünü ve aşkınlığını işaret etmek istemişlerdir. Öte yandan, kimi sûfiler bu tarz söylemleri kabul etmekle birlikte eksik ve tek taraflı değerlendirmeler olarak görmüş; cenneti arzulamanın önemine vurgu yapmışlardır. Nitekim İmâm-ı Rabbânî, “*Allah, selamet yurduna çağırıyor*” (Yûnus 10/25) ayeti bağlamında cenneti talep etmenin bir gereklilik olduğunu kuvvetle belirtmiştir. Çünkü cennet, Allah'ın razı olduğu bir mekândır ve O'nun razı olduğu şeye rağbet etmek gerekir. Aynı şekilde İbnü'l-Arabî de, “*Çalışanlar böylesi için çalışsınlar!*” (es-Sâffât 37/61) ayetinden hareketle

¹²⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 302. Mektup, 1/363-367.

¹²⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, Şerhu'l-Muhammediyye: Ferâhu'r-rûh (Kahire: Bulak Matbaası, 1252), Bakıyye-i Cild-Evvel/75.

cennetten zâhid olunamayacağını dolayısıyla değersiz görülemeyeceğini söyleyerek cennete yönelmenin ve salih amellerle ona ulaşmaya gayret etmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgiler ışığında sûfilerin cennet algısının genel anlamda bu şekilde şekillendiği söylenebilir. Binâenaleyh; tasavvuf klasiklerinde Kur'an ve Sünnete muarız ve muhalif bir durumun söz konusu olmadığını literatür taramamızla müşahade etmiş bulunmaktayız. Ayrıca bazı sûfilerin vecd ve istiğrak haliyle söyledikleri bazı sözlerde zahiren müşkil durum ve müphemlik bulunsa da bu ifadelerin maksadı cenneti küçümsemek veya istememek değil; Cemâlullah'ın ve rızânın cennetten daha yüce olduğu şeklinde tevil edilebileceği görülmektedir. Hatta böyle bir tevil mümkün olmasa dahi, bu tür sözlerde ibadetlerin terkine, ahlâkî sorumlulukların ihmaline ya da dinî nasların inkârına dair bir sonuç çıkmamaktadır. Bu söylemler, aşk ehli bazı sûfilerin ilâhî muhabbet sebebiyle söyledikleri taşkın ifadeler olup umum sûfilere ve tasavvuf ilmini zan altıdan bırakacak yaygınlıkta değildir. Nitekim sûfilerin bu tür sözlerden kaçınması ve dillendirmemesi yine sûfilerce tavsiye edilmiştir. Ancak bazı âlimler, bu ifadeleri bağlamından ve tevilinden kopararak değerlendirmiş, sûfilerin ilâhî aşk coşkusu göz önünde bulundurmadan tekfir cihetine varan ithamlarda bulunmuşlardır. Kanaatimizce bunun temel sebebi, sûfilerin cennet tasavvurunu bütüncül bir biçimde anlamaktan uzak durulmasıdır. Ayrıca bu tür eleştirilerde bulunanların, sûfi terminolojiyi ve tasavvuf literatürünü yüzeysel okumaları; sûfi söylemlerin ibare değil, işaret dili olduğunu fark edememeleri ve ne demek istediklerine bakmaksızın bu söylemleri düz mantıkla yorumlamaları, tasavvuf ilminin bazı çevrelerde yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. Oysaki sûfiler hem kendileri hem de tüm müminler için cenneti istemişlerdir. Hatta bazı büyük sûfiler Hz. Ebûbekir gibi kendi nefislerinin ateşte yanması pahasına tüm insanlığın cennete girmesini temenni etmişlerdir. Bu yaklaşım, îsâr ve fedakarlığın en üst mertebesi olarak kabul edilebilir. Bu tür bir düşünceye ve itikata sahip kimselerin niyetleri kendi iç anlam dünyaları göz önüne alınmadan basit ve tek boyutlu ifadelerle değerlendirilemez. Bu nedenle onları tekfir veya tahkir etmek, hem ilmî adalete hem de hakikate uygun düşmemektedir. Netice itibarıyla yapılan bu araştırma, sûfilerin cennet tasavvurunun Sünnî itikada mutabık olduğunu; yanlış anlaşılma ihtimali barındıran bazı ifadelerin ise cenneti istememe anlamı taşımadığını bilakis Allah'ın rızâsına ve Cemâlullah'a duyulan derin iştîyâkı ön plana çıkardığını göstermektedir. Bu yönüyle sûfi yaklaşım, cennete dair tahayyülü sadece maddî hazlarla sınırlamayıp, onu aşkın bir anlam ve mânevî ufukla zenginleştirmekte; diğer ilim disiplinlerine nazaran daha kuşatıcı bir perspektif sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim bi-hâşiyeti'l-mushafü's-şerif*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2. Basım, 1408.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Ebû Hacer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Mülehhas İlmi Tevhid Akaidi İslâmiye*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1962.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Şerhu'l-Muhammediyye: Ferâhu'r-rûh*. Kahire: Bulak Matbaası, 1252.
- Cheung, Johnny. *Etymological Dictionary of The Iranian Verb*. Leiden - Boston: Brill, 2. Basım, 2007.
- Cîlî, Abdülkerîm el-. *el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rifeti'l-evâhir ve'l-evâ'il*. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Alî b. Atıyye. *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. thk. Muhammed er-Ravzânî. Kahire: Mektebetu Dâru't-Türâs, 1. Basım, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1982.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllabî. *Keşfu'l-mahcûb*. çev. M. Ahmed Mâzî Ebu'l-Azzâm. thk. Tefvîk Ali Vehbe - A. Abdurrahîm Es-Sâyih. Mısır: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1. Basım, 2008.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrî ed-Dımaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. M. Hüseyin Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- İmâm-ı Rabbânî, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî. *Mektûbât*. çev. Muhammed Murad el-Minzelevî. İstanbul: Mektebetu Yâsîn, 2009.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. Tahran: Müessesetu İntişaret-i Şirin, 1958 1374.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanu Lûgati't-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1985.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim el-. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1994.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*. çev. Şefik Can. İstanbul: Ötüken, 14. Basım, 2014.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-. *er-Rî'âye li-hukûkullâh*. thk. Abdulhalîm Mahmûd. Kahire: Dârü'l-Maârif, 3. Basım, 2003.

Nekrî, El-Kâdî Abdunnebî b. Abdurrasûl el-Ahmed. *Düsturü'l-Ulemâ: Câmiu'l-Ulûm fî İstîlâhâtî'l-Fünûn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000 1421.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1429 2008.

Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed et-Tûsî es-. *el-Lüma'*. thk. Abdulhalîm Mahmûd - Taha Abdulbâkî Sürûr. Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîse, 1960.

Sühreverdî, Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer el-Bekrî es-. *Avârifü'l-maârif*. thk. Muhammed Yâsir - Bilâl Muhammed. Dimeşk: Dârü't-Takva, 1. Basım, 2022.

Şükun, Ziya. *Farsça-Türkçe Lugat: Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1984.

Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-. *Mevsûatu keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

